

Ahlaki Etik Olanaklılığı Olarak Söylem-Etiği

Özet

Habermas'ın, iletişim kuramına bağlı olarak ortaya koyduğu söylem-etigi (Diskursethik)¹, hem bağlamsal ve hem de evrensel geçerli olabilecek ahlaki ilke ve normların elde edilmesini amaçlamaktadır. Aynı zamanda, ilke ve normların temellendirme ve uygulama sorunlarını da çözmeyi amaçlayan bu çaba, bilinç felsefesi paradigmasından farklı olarak dil felsefesi çerçevesinde ortaya konulan bir anlayış ve yöntemi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, iletişimsel rasyonellik ve bireysellik anlayışına bağlı biçimlenen bir ahlaki bakış açısı ve pratik söylem yöntemi önerilir.

Anahtar Sözcükler

Söylem-etigi, Pratik Söylem, Evrenselleştirme İlkesi, Söylem İlkesi.

“Die Theorie der Diskursethik Als die Möglichkeit moralischen Ethik”

Zusammenfassung

Diskursethik, die Habermas im Rahmen der kommunikativen Theorien vorgelegt hat, setzt sich die moralische Prinzipien und Normen, die es sowohl kontextuell als auch universal Gültigkeit können sein, zum Ziel. Zur gleichen Zeit diese Bemühung, die die Probleme der Begründung und Anwendung von Prinzipien und Normen lösen will, braucht die Ansicht und das Verfahren im Hinblick auf die sprachliche Philosophie verschieden von Paradigma der Bewußtseinsphilosophie.

* Dr. Seyit Coşkun, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü.

¹ İletişim ya da tartışım-etigi olarak çevrilmiş olan Almanca ‘Diskursethik’ kavramını, söylem-etigi biçiminde kullanmayı daha uygun buldum. Gottschalk’ın da gösterdiği kadarıyla, geniş bir felsefi geleneğe sahip ‘Diskurs’ kavramı, Latince, discurre (koşuşturmak, farklı yönlere koşmak); Almanca, hin und herlaufen (koşuşturmak, bir o tarafa bir bu tarafa gidip gelmek) eyleminden türetilmiş olup, sözün birinden diğerine geçtiği anlaşmak ya da uzlaşmak isteyen kişilerde, anlayışın adeta bir o tarafa bir bu tarafa gidip geldiği bir konuşmayı ifade eder. Konuşma, çok sayıda kişi söz konusu olduğunda, makul bir sonuca ulaşmak amacıyla yapılan ussal bir tartışma olarak görülebilir. Bu anlamda, yapılan tartışmaya niteleyen gidimli ya da söylemsel (diskursiv) nitelmesi, kavramsalla (begrifflich) anlamdaş olarak, yöntemsel bir şekilde ilerleyen ve bütün olarak kurulan bir düşünme veya konuşmayı ifade eder (Gottschalk 1999: 4).

Deshalb wird den moralische Standpunkt und praktische Diskursverfahren im Rahmen der kommunikativen Rationalität und Individualität vorgeschlagen.

Schlüsselwörter

Diskursethik, Praktische Diskurs, Universalierungsgrundsatz, Diskursgrundsatz.

Bireysel ve toplumsal yaşamın kendisine göre düzenlendiği ahlaki ilke ve normların temellendirme ve uygulaması, modern felsefi anlayışta iki temel görüş üzerinden yürütülmüştür. Buna göre, bilinç felsefesi anlayışı ve yöntemi temelinde ortaya konulan yararçı ahlak anlayışı ve Kantçı ödev ahlakı, ahlaki ilkelerini yetersiz ve tek taraflı bir biçimde gerekçelendirmektedir. Bu anlamda, bir ya da çok sayıda kişinin en yüksek iyiliğini amaçlayan yararçı anlayış, ahlaklar ilkelerini, ben-merkezci ve çıkarıcı biçimde eyleyen bireyin stratejik yönelimli amaç-rasyonel anlayışı temelinde gerekçelendirmektedir. Dolayısıyla tikel ve içeriksel olarak ortaya konulan ilke ve normlar, biçimsellik açısından evrensel bir geçerliliğe ulaşamamaktadır. Diğer yandan, yararçı anlayışın tersine Kantçı ödev etiği, eylemin dayandığı maksim ve ilkeleri eylem sonuçlarını dikkate almaksızın, özerk olarak eyleyen soyut özdeş-Benin isteminin özerkliğinde genel bir yasa olmasını isteyecek biçimde evrensel ve genel geçer biçimde temellendirir. Ancak ulaşılan ilke ve normlar, bireylerin karşılıklı olarak tanınmasında, karşılıklı beklenti ve ilgisini karşılayacak bir içeriksellikten yoksundur. Dolayısıyla, yararçı anlayışın içeriksel ama biçimsel olarak eksik; ödev etiğinin biçimsel ama içeriksel olarak boş olan ahlaki ilke ve normları, iletişimsel eylemin öznelarası uzlaşımşallığında biçimlenen iletişimsel rasyonellik ve etik anlayışın günlük-yaşam sezgileriyle dolayımında, biçimsel ve içeriksel açıdan elde edilebilecektir.

Habermas'a göre, ahlak ve etik ilkeler arasında, diğer deyişle 'herkes için aynı şekilde iyi olan nedir?' ve 'benim/bizim için iyi nedir?' sorularının gerekçelendirilmelerine bağlı olarak bir farklılık söz konusudur. Bu anlamda, pratik aklın işleyişi de ahlaki, etik ve pragmatik olarak değişir. Pratik akıl, 'ne yapmalıyım?' sorusuna yönelik normatif evrensel ahlaki ilkelere, 'benim/bizim için iyi nedir?' sorusuna yönelik bağlamsal etik normlara ve amaca uygun olan doğru bilgilere ulaşmaya çalışır: "Amaca uygunluğun, iyinin ve adaletin görünüşleri çerçevesinde pratik akıldan, her birinde bir başka başarı beklenmelidir. Akıl ve istemin yapılanması, pragmatik, etik ve ahlaki söyleme uygun biçimde değişir" (Habermas 1991: 101). Bu değişimde, temel olarak ilkelere yönelik bir temellendirme ve uygulama sorunu ortaya çıkar. Bu anlamda, tikel ilgilere bağlı bağlamsal olarak ortaya konulan ve daha az kesin olan etik ilkelerin, herkes için geçerli olabilmesi ve herkes için geçerli olacak biçimde ortaya konulan ahlak ilkelerinin içerikselliği gösterilebilmelidir. Dolayısıyla bu sorunu, iletişimsel rasyonelliğin öznelarası uzlaşımşallığında ortaya konulan tarafsız ahlak anlayışı ve pratik söylem temelinde aşmaya çalışan Habermas, aslında ahlak (Moralität) ve törelliği (Sittlichkeit) uzlaştırmayı amaçlar. Diğer yandan, örneğin Brumlik, ilkelerin elde edilme biçimine göre yapılan bir ahlak ve etik ayırımını anlamsız bulur. Çünkü içeriksel bir özelliğe sahip olmayan hiçbir ahlaki argüman biçimi söz konusu olamaz; diğer deyişle, törel olmayan hiçbir ahlak yoktur. Dolayısıyla etik kavramı, insanların, bir arada yaşama ve eyleme olanaklılığı açısından eylemlerini standartlaştıran bütün bir

önergeler sistemini ifade eder (Brumlik 1986: 265-266). Buna rağmen, ahlak ve etik arasında yapılan ayırım, daha çok bilgi ve yöntem sorununa odaklanan modern felsefi anlayıştan kaynaklanmaktadır. Çünkü Antik dönemde, pratik felsefe içinde yer alan ahlak, bütününde doğru ve iyi yaşama ilişkin ilke ve kuralların araştırılması ve buna göre uygun bir yaşamın gerçekleştirilmesi ifade etmekteydi. Oysa modern felsefeyle birlikte ahlak, özerk olarak eyleyen ve öz-düşünümsel yeteneğe sahip öznenin, olgusal törel yaşam ve duyusalıktan bağımsız tamamen rasyonel biçimde eyleminin sonuçlarını öngörmesi bakımından doğru eyleme ilişkin ahlaki ilke ve kuralların türetilmesi ve denetlenmesi sorununa odaklanır.

Dilsel etkileşim ve iletişimin öznelarası uzlaşım sal eylemiyle biçimlenen bir rasyonellik ve bireysellik çerçevesinde ahlak ve etiği uzlaştırmayı deneyen Habermas, daha çok Hegel'in Kant'a yönelttiği itirazları dikkate alarak, Kantçı etiğin eksiklerini tamamlayacak bir ahlaki etik (moralische Ethik) anlayışını ortaya koymaya çalışır. Bu anlamda, Hegel, Kant'ın bütünüyle ussal olarak eyleyen ve kökeninde kendi kendisiyle tam bir birlik ve bütünlük meydana getiren ve tümüyle kendisine özdeş bir varlık olan özerk ahlaki bireyini, tarihsel ve toplumsal gerçeklikten soyut ve gerçek olmayan bir şey olarak görür. Oysa Hegel'e göre, insan, bireysel olarak tarih ve kültürüyle biçimlenen somut bir varoluştur ve kişiliğiyle bağlantılı olan bir çevre içinde yaşamaktadır. Dolayısıyla ussal birey, bu verilmişlikler olmaksızın soyut ve boş bir belirlenimden başka bir şey olmayacaktır. Ayrıca Kant'ın öz-yasama yetkisine sahip bireyin kendi kendinde belirlediği evrensel ilkeleri, gelenek ve toplumdan uzaklaştırılmış olduğundan biçimsel ve boştur; bu nedenle somut durumlara ilişkin hiçbir pratik bilgi sağlamaz. Dolayısıyla Kant ahlaki, hiç bir şey belirlemeyen bir takım biçimsel sözde ödevlerle yetinmektedir (Hegel 1976: 58-59). Bu eleştirileri dikkate alan Habermasçı söylem-etiksel ahlak anlayışı, bireyi, tarihsel-olgusal olarak dilsel etkileşim ve iletişimin uzlaşım sal eylemi içerisinde Ötekiyle girilen ilişkide, diğer deyişle toplumsallaşma yoluyla kimliklerini oluşturan ve belirli bir ahlaki bilince sahip birer somut varoluş ele alır. Bu çerçevede, eyleminin maksimini kendi kendinde gerekçelendiren Kantçı bireysellik ya da öznellikten farklı olarak, iletişimsel eylemin öznelarasılığı ve olgusal yaşam-dünyası içerisinde biçimlenen bir bireysellik ya da öznellik, uzlaşım sal yönelimli bir rasyonellik ya da argümantasyon çerçevesinde her bir kişinin ilgi ve yönelimini dikkate alacak biçimde eyleminin ilkesini bir diğerinin rızasıyla ortaya koyar. Diğer yandan, Park'a göre, böyle bir uzlaştırmayla Habermas, geleneksel olarak benimsenen tikel yaşam biçimlerinde sürdürülen ve bireysellik oluşumu sürecinde ortaya çıkan törelliği, aşamalı olarak ahlak içerisinde çözündürerek, söylem-etişinin ahlaki bakış açısını somut törelliğin karşısına koymaktadır. Bu anlamda, Habermas, ahlaki olarak temellendirilmeye çalışılan bir etik anlayışı, törellikten ahlaklılığa, diğer deyişle Hegel'den Kant'a geri götürmektedir (Park 2001: 14). Ancak Habermas, ödev ahlaki ve söylem-etiksel ahlak anlayışı arasında kurulan yakınlığın, ahlaki olanın söylem-etiksel belirlenmesinden önce, iletişimsel eylem ve rasyonellik temelinde ortaya çıktığını vurgular.

Habermas'a göre, dilsel etkileşim ve iletişimin öznelarasılığında eyleyen öznelerin, var olan nesnelere bağımsız ortak bir dünya-kavrayışı, rasyonellik veya yargılama yetisinin bağlamı aşan doğru iddiaların koşulsuzluğu ve merkezsizleştirilmiş anlam perspektifleri açısından varsaymak durumunda oldukları kabuller vardır.

Dolayısıyla bu kabuller açısından, söylem-etigi ve Kantçı kavramlar arasında soy-kütüksel bir bağlantı varsayılmalıdır: “Dünyanın (veya anlam dünyasındaki koşullar bütünlüğünün) birliğinin ‘kozmojik idesi’ ve ortak nesnel bir dünyanın kabulü; pratik aklın postulatı olarak ‘özgürlük idesi’ ve yargılama yetisine sahip aktörlerin rasyonelliğinin pragmatik kabulü; bütün koşulluluk ‘idesinin olanağı’ olarak, koşulsuz olanda aşkınlaşan aklın total hareketi ve iletişimsel eylemde ortaya konulan geçerli iddiaların koşulsuzluğu kabulü; ‘bütün hak ve iddiaların en üst merci’ rolünü üstlenen ilkelerin olanaklılığı olarak akıl ve olanaklı gerekçelendirmenin yanılmaz biçimi olarak rasyonel söylem (Habermas 2009: 151). Diğer yandan, bütün bu yakınlığa rağmen söylem-etigi, Kantçı etikten üç açıdan ayrılmaktadır. Öncelikle söylem-etigi, iki-gerçek ya da iki-alan öğretisini, diğer deyişle özgür istenç ve ödeve ait olan “düşünsel-noumenal alan” ve eğilim ve gereksinimler gibi öznel motiflerle ilgili olan “görüngüsel-fenomenal alan” arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktadır. İkinci olarak, söylem-etigi, Kantçı anlamda her bir bireyin eylem maksimini kendi kendinde içten gelen zorunlulukla araştırmaya girişmesinin beklendiği içsel konuşma olarak ortaya konulan monolog biçimini, iletişimsel eylemin öznelerarası diyalogu temelinde aşar. Ayrıca, söylem-etigi, Kant’ın zorunlu olanın deneyimine yönelik aklın bir olgusu olması açısından kategorik buyruk aracılığıyla ortaya koyduğu gerekçelendirme probleminin, iletişimsel eylemin öznelerarası rasyonelliğinde açığa çıkan uzlaşma yönelimli bir argümantasyonla elde edilecek evrenselleştirme ilkesiyle çözülmesi gerektiğini ileri sürer (Habermas 1991: 20-21). Dolayısıyla böyle bir çözüm, eylemin ilkesinin, kategorik buyrukta ortaya konulduğu şekliyle öznenin kendi kendinde tek taraflı içsel bir diyalogda gerekçelendirdiği yöntem yerine, dilsel iletişim ve etkileşimin öznelerarasılığında eyleyen her bir özne açısından temellendirilebilmesini sağlayan bir yöntemi geçirir. Bu anlamda, söylem-etigi, Honneth’in belirttiği gibi, kategorik buyruğun iletişim kuramı çerçevesinde ortaya konulan bir ifadesi olarak anlaşılabilir. Buna göre, söylem-etigi, eylem normlarının ahlaki denetimi için Kant tarafından bir yöntem olarak önerilen geliştirilebilirlik ya da evrenselleştirme ilkesini, özneler arasındaki ahlaki-pratik tartışmalara rasyonel bir temel bulabilmenin bir kuralına dönüştürür. Bu dönüştürme, Kantçı anlamda, normların geçerliliklerinin tekil öznenin kendi kendinde evrenselleştirilebilirlik olanağının araştırıldığı monolog biçimindeki bir yöntem yerine, konuşma ve eyleme yeteneğine sahip bütün tarafların ya da Benlerin katılımıyla düzenlenen uzlaşma yönelimli ve diyalog biçiminde yürütülen pratik bir söylemin geçirilmesidir (Honneth 1986: 184).

Habermas’a göre, söylem-etigi, toplumsallaşma yoluyla kimliğini oluşturan her bir bireyin bir diğerrinin bakış açısına yerleşebildiği, diğer deyişle ideal rol-üstleniminin kamusal biçimde düzenlendiği bir diyaloga bağlı olarak gidimli biçimde ortaya konulan bir yöntem çerçevesinde, ahlaki normların yaşam-dünyası törelliği içindeki olanaklılığını araştırır. Ahlaki ilke ve kuralların denetlenmesi ve temellendirilmesine yönelik, öznelerarasılığın uzlaşsallığında gerçekleştirilen bir söylem, aynı zamanda ahlak ve etik, değer ve norm, iyi ve doğru yaşam ayrımlarının bir arada bulunabilmesi koşulunu ortaya koyma çabası olarak da görülebilir. Dolayısıyla söylem-etigi, Hegel gibi, adalet ve dayanışma arasındaki içsel bağlantıyı dikkate almakta, ama aynı zamanda Kantçı tinde de ısrar etmektedir. Bu açıdan söylem-etigi, ahlak ilkesinin anlamının konuşma ve eyleme yeteneğine sahip olanların ortaklaşa yürüttükleri bir argümantasyon pratiğinin içeriğinden hareketle açıklanması gerektiğini vurgular (Habermas 1991: 100).

Buna göre, ‘ne yapmalıyım?’ sorusu bağlamında, maksiminin ilkesinin genel bir yasa olmasını isteyen Ben’in bakış açısının bütün diğerlerinin bakış açısıyla örtüştüğü tarafsız bir ahlaki anlayış amaçlanır. İletişimsel eylemin ve rasyonelliğin uzlaşsallığı temelinde biçimlenen böyle bir ahlaki anlayışta, akıl ve özgürlük de artık Kant’taki gibi soyut öznel bir olanaklılık olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla yaşam-dünyası ufku ve olgusallığında öznelerarası biçimlenen somut bir akıl ve bireysellik açısından özerklik, eyleminin ilkesini kendi kendinde koyabilme ve buna göre eyleyebilme olanağından ziyade, “(...) karşılıklı tanınma ilişkisi aracılığıyla birinin olanaklı bağımsızlığının, yalnızca bir başkasının bakışlımı bağımsızlığıyla birlikte oluşabilmesini” (a.g.e., 146) ifade eder. Böyle bir özerklik anlayışı, aynı zamanda her bir bireyselliğin ve kişiliğin özgür gelişiminin, ancak bütün bireylerin özgürlüğünün gerçekleşmesine bağlı olduğunu varsayar. Bu çerçevede, ortak yaşamın olanaklılığı olarak, öznelerarasılığın karşılıklı tanınma ve bakışlımı ilgileri temelinde, bireylerden her birinin bir diğerinin farklılığını kabul ederek dayanışmacı bir duyguyla eylemleri beklenir.

Evensel ve Bağlamsal Ahlak İlkelerinin Olanaklılığı Olarak Pratik Söylem

Habermas’ın ahlaki-pratik sorunların çözümüne yönelik ilkelerin temellendirilmesi ve denetlenmesi olanağı olarak gördüğü pratik söylem, yaşam-dünyalarıyla bağlantılı görüş ve anlayış çerçevesinde etkileşime giren bireylerin iletişimsel eylemin uzlaşsallığında yürüttükleri rasyonel bir süreci ifade eder. Bu anlamda, ahlaki-pratik sorunlar üzerine bir uzlaş sağlama amacıyla varsayılan koşullar çerçevesinde pratik söyleme katılan taraflar, çatışan tikel ilgi veya çıkarların bir uzlaşımını sağlamayı ve ortak bir ilgiye, diğer deyişle her bir kişinin ilgisini karşılayabilen genelleştirilebilir bir ilgiye ulaşmayı hedefler.

Habermas’a göre, uzlaş yönelimli iletişimsel eylemin rasyonellik biçimi olarak ortaya çıkan pratik söylem, söyleme katılan tarafların tartışmalı geçerlilik iddialarını ileri sürdükleri ve bu iddiaların, argümanlar aracılığıyla doğruluğunun kanıtlanmasını ya da eleştirisini yaptıkları bir konuşma biçimidir. Diyaloğ biçiminde açığa çıkan bu konuşma, aynı zamanda bir eylem normunun, tarafsız bakış açısından gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceğinin ele alındığı bir pratik tartışma ortamını, diğer deyişle normatif uygunluk iddialarının konu edinildiği bir argümantasyon sürecini ifade etmektedir (Habermas 2001: 43). Dolayısıyla öznelerarası belirli bir konuşma biçimini ifade eden argümantasyon süreci olarak pratik söylem, hem ahlaki-pratik sorulara yanıt bulma anlamında bir temellendirme hem de bulunan yanıtları, diğer deyişle ortaya konulan tartışmalı iddia ve ilkeleri denetleme sürecini gösterir. Buna göre, uzlaş yönelimli biçimde yürütülen bir pratik söylemde, taraflar, öncelikle ileri sürülen tartışmalı iddiaları gerekçeler çerçevesinde bütün yönleriyle değerlendirerek bir görüş birliğine ulaşmaya çalışırlar. Ulaşılan bu görüş birliğinin, sadece söyleme katılan taraflar açısından değil, akılcı ve iyi niyetli her bir kişi açısından bağlayıcı olması gerekir. Dolayısıyla rasyonel biçimde yürütülen argümantasyon sürecinde sağlanan bu görüş birliği, amacı uzlaş olan bir söylemde tarafların karşılıklı olarak ileri sürdükleri geçerli iddiaların öznelerarası onaylanmasını ifade eder. Bu onay, aynı zamanda her koşulda yeterli olabilecek ortak bir bilginin sağlanması bakımından açığa çıkan bir rıza olarak, söyleme katılan tarafların bir bilgiyi geçerli, diğer deyişle öznelerarasında bağlayıcı kabul etmelerini gösterir (Habermas 2009: 160). Ancak söylem tarafları

açısından ortaya çıkan bu bağlayıcılığın, söylem dışında ve olgusal yaşam dünyasında hangi oranda geçerli ve uygulanabilir olacağı tartışmalı olacaktır.

Habermas'ın, daha az sıkı veya kesin olan ilke ve kurallardan, daha sıkı veya kesin normlara ulaşma anlamında hem bir temellendirme hem de biçimsel bir denetleme süreci olarak gördüğü pratik söylem, belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilir. Söyleme katılanlar, etik içerikten bağımsız olarak ortaya konulan çelişkisiz ve tek anlamlı mantıksal kurallar; etik içerikle birlikte verilen ve niçin sorgulandığına, samimiyete ve problem kuruluş biçimine ilişkin olarak ortaya konulan diyalektik kurallar ve genel olarak katılım hakkını, öneri ve gereksinimleri ifade eden retorik kurallar çerçevesinde argümantasyonu yürütürler. Etik içerikten bağımsız olarak ortaya konulan mantıksal ve semantik söylem kurallarına göre, söyleme katılan hiçbir konuşmacı, öncelikle tutarsız biçimde konuşmamalıdır; ikinci olarak bir yüklemi, bir nesneye uygulayan her konuşmacı, bu yüklemi, bütün önemli açılardan yüklemine uygulandığı nesneye benzeyen diğer her bir nesneye de uygulamaya hazır olmalıdır; son olarak, farklı konuşmacılar, aynı ifadeyi farklı anlamlarda kullanmamalıdır. Diğer yandan, etik içerikle birlikte ortaya çıkan, tarafların ortak doğruluk arayışını, içtenliğini ve yargılama yeteneğini ifade eden kurallara göre, söyleme katılan her konuşmacı, yalnızca inandığı şeyi iddia etmeli ve tartışmanın konusu olmayan bir ifade veya norma değinen kişi, bunun için bir temel ortaya koymalıdır. Söylemi olanaklı kılacak retorik kurallara göre ise, öncelikle konuşma ve eyleme yeteneğine sahip her kişi söyleme katılmalıdır; ikinci olarak, söyleme katılan herkes, her iddiayı problemleştirmelidir, diğer deyişle herkes, her iddiayı söyleme dahil etmeli ve kendi düşünce, istek ve gereksinimlerini ifade etmelidir; son olarak, söylemin içinde veya dışında hakim olabilecek baskı nedeniyle, hiç kimsenin bu haklardan yararlanması engellenemez. Söyleme dahil olan herkese eşit katılım ve ifade hakkı ve karşılıklı tanınma olanağını sağlama bakımından retorik kurallar, ideale yakın bir söylemi olanaklı kılar (Habermas 1983: 97-99). Ancak böylesi bir söylem olanaklı görülse bile, ahlaki-pratik sorunlar ve olgusal yaşam-dünyasında ortaya çıkan tikel ilgileri uzlaştırma olanaklılığı bakımından problematik gözükmektedir.

Habermas'a göre, konuşma ve eyleme yeteneğine sahip tarafların varsayılan koşullar çerçevesinde yürüttükleri pratik bir söylemde ortaya konulan tartışmalı normatif ahlaki iddiaların geçerliliği ve yeterliliği, evrenselleştirme ilkesi (E) ve söylem ilkesi (S) açısından ele alınmalıdır. Pratik söylemde ortaya konulan tartışmalı normatif ahlaki ilke ya da normların tarafsız biçimde değerlendirilebilmesini ve bir uzlaşma ölçütünü sağlayan E'ye göre, "her geçerli norm, olası her bir kişinin ilgi ya da çıkarımın karşılanması için, genel olarak kendisine uyulmasından dolayı ortaya çıkan sonuç ve yan etkilerin bütün ilgililer tarafından zorlamasız biçimde kabul edilebilmesi koşulunu karşılamalıdır" (Habermas 1983: 131). Öznelerarasılığın iletişimsel edimi ve uzlaşımına bağlı olarak biçimlenen söylem-etiksel bir evrenselleştirme ilkesi, tarafların iddialarını ortaya koydukları bakış açılarının tersine döndürülebilmesi, potansiyel olarak bütün tarafların katılımının sağlanması ve her bir katılımcının iddiasının bütün diğerleri tarafından tanınması anlamında tarafsız bir ahlaki bakış açısının olanaklılığını ifade eder. Bu açıdan evrenselleştirme ilkesi, katılımcılara, hem diğerlerinin bakış açılarını paylaşma olanağı sağlar hem de ahlaki açıdan tartışma konusu olan normatif bir iddia ya da ilkenin, bakışımılgiler temelinde her bir kişinin görüşünden genel bir yasa olarak istenilip istenilemeyeceğinin denetlenmesi ve

temellendirilmesi olanağını ortaya koyar (Habermas 1991: 157). Diğer yandan, tikel ilgilerin uzlaştırılabilmesi olanaklılığı olarak görülen evrenselleştirme ilkesi, söyleme girişte bütün taraflardan talep ettiği tarafsızlık ilkesi nedeniyle tutarsızlığa düşmektedir. Çünkü böyle bir koşul, ortak bir uzlaşmaya ulaşmak için, aynı zamanda bireysel ilgi ve yönelimlerin ve belirli sosyal-kültürel ilişkilere ve yaşam biçimlerine bağlı biçimlenen istemin söylemden dışlanmasını talep etmektedir. Ayrıca, örneğin Tugendhat'a göre, tarafsızlık anlayışına bağlı olarak ilkelerin gerekçelendirilmesine yönelik yürütülen bir söylemde, katılanlar, kendi ilgilerini ifade edemezler; çünkü tarafsızlık tavrı ya da tutumu, sonuç değil, aksine böyle bir söylemin koşulu olarak varsayılmaktadır (Tugendhat 1984: 119). Dolayısıyla böyle bir koşulun gözetildiği uzlaşma yönelimli bir argümantasyonda, taraflar kendi ilgi ve yönelimlerini ortaya koyamayacaklardır. Bu durumda, söyleme girişte varsayılan retorik kurallar da anlamsızlaşmaktadır.

Tartışmalı normatif iddia ya da ilkelerin değerlendirilmesi ve temellendirilmesinde evrenselleştirme ilkesini yeterli bulmayan Habermas, söyleme katılan bütün tarafların onayını alabilme anlamında bir geçerliliği öngören söylem-etiksel ilkeyi (S) ortaya koyar: "Söz konusu geçerli normların iddia etmesi gereken, pratik bir söyleme katılanlar olarak bütün ilgili tarafların onayını sağlayabilmektir" (Habermas 1991: 12). Buna göre, söylem-etiksel ahlaki anlayış açısından bir normun geçerliliği, ancak pratik söyleme katılan bütün taraflarca amaçlanır ve onaylanırsa söz konusu olacaktır. Bu açıdan söylem-ilkesi (S), aynı zamanda yaşam-dünyası ufkunda sosyal etkileşim ve iletişim içinde olan bireylerin, genelleştirilmiş öteki olarak süreçte içselleştirdikleri normlarla biçimlenen ve bir diğerinin tutumunu alabilmeyi ifade eden ideal rol-üstlenimini gösterir. Bu anlamda, Habermas'a (1983) göre, söylem-ilkesiyle birlikte, nesnel ve tarafsız üçüncü kişi bakış açısını ifade eden 'ideal gözlemci' bakış açısı yerine, argümantasyonun pragmatik koşullarının yerine getirilmesini amaçlayan bir 'ideal konuşma-durumu' geçirilmiş olur. Söylem ilkesine bağlı öngörülen bu ideal konuşma durumu, normatif iddiaların denetlenmesi ve temellendirilmesini, tek taraflı, monolog bir ideal gözlemci bakış açısından farklı olarak, iletişimin pragmatik koşullar temelinde biçimlenen uzlaşma yönelimli diyalog yapısında ele alır. Ancak bu yapı, normların geçerliliğinin biçimsel koşullarını değiştirmekte, ama içeriklerine ilişkin herhangi bir bilgi ortaya koymaz. Ayrıca söylem-etiksel ilke, normların temellendirilebilirliğini önceden varsaydığından evrenselleştirme ilkesini de içermektedir. Eğer söylem-etiksel ilke evrenselleştirme ilkesini de içeriyorsa, evrenselleştirme ilkesi gereksiz olmaktadır. Ayrıca, pratik söylemde tarafların rızasının olanaklılığı olarak öngörülen evrenselleştirme ilkesi, her bir kişinin ilgisinin dikkate alınması, diğer deyişle içeriklerin bütün tarafların bakışımılgisi çerçevesinde düzenlenebilmesi koşuluyla bir argümantasyon kuralı sayılmaktadır. Dolayısıyla burada, temellendirilecek normların kendisiyle denetlenmesinin amaçlandığı ilke ya da kural önceden varsayıldığından, bir döngüsellik söz konusu olmaktadır.

Habermas'a göre, tarafsız söylem-etiksel ahlaki anlayış, genel normatif önermelerin olanaklılığı öngörmesi bakımından deontolojik; gerekçelendirilebilir ilkeler ortaya koyma anlamında bilişsel; üzerinde uzlaşılan ilkelerin hiçbir özel içeriğe karşılık gelmemesi anlamında biçimsel ve herkes için geçerli olması anlamında evrensel bir özelliğe sahiptir. Çünkü Habermas'a göre, ahlaki-olanın söylem-etiksel belirlenimi, bilişsel, evrensel ve biçimsel olan temel kabulleri içermekte ve aynı zamanda bilişsel yapıların, ahlaki yargıların içeriklerinden ayrılmasını olanaklı kılmaktadır. Bu anlamda,

gelenek-sonrası, normlara göre eyleme olanaklılığına karşılık gelen ahlaki bilincin işleyişi ve evrensel geçerli ahlak ilkelerinin olanaklılığı, katılımcıların, kendisinden hareketle argümanlarını ileri sürdükleri bakış açılarının tamamıyla tersine döndürülebilirliğini, bütün ilgililerin dahil olması anlamında evrenselliği ve her bir katılımcının iddiasının, bütün diğerleri tarafından aynı şekilde tanınmasının karşılıklılığını ifade eden söylemsel bir yöntemde ortaya konulabilir (Habermas 1983: 133). Diğer yandan, tarafsız bir ahlaki bakış açısı ve mantıksal-semantic tutarlılık çerçevesinde yürütülen pratik bir söylemde, salt biçimsel olarak evrensel geçerli ahlak ilkelerine ulaşılabilecektir; ama ulaşılan bu ilkelerin, içeriksel olarak bağlama ne kadar duyarlı olabileceği, diğer deyişle bireysel ilgi ve yönelimleri ne ölçüde karşılayabileceği tartışılır.

Sonuç

Habermas, söylem-etiksel ahlak anlayışı çerçevesinde içeriksel ve biçimsel, diğer deyişle hem bireysel ilgi ve yönelimleri dikkate alan hem de herkes için geçerli ve de bağlayıcı olabilen ahlaki ilkeleri göstermeye çalışır. Uzlaşma yönelimli iletişimsel eylem ve rasyonelliğe bağlı öngörülen bir pratik söylem temelinde ahlak ve etiği uzlaştırmayı deneyen bu çaba, ödev ve yararçı ahlak anlayışlarının eksikliklerini gidermeyi de amaçlar. Bu anlamda, olgusal yaşam-dünyasının törelliği içinde geçerli ve de uygulanabilir olan normatif ahlaki ilke ve normlar elde etmeye çalışır. Ancak, uzlaşma yönelimli iletişimsel eylemin öznelerarasılığında biçimlendirilen söylem-etiksel anlayış ve yöntem, dilsel uzlaşmanın varsayılan pragmatik koşullarında genel geçer ilkeleri ortaya koyar; ama bu ilkelerin olgusal yaşam dünyasındaki uygulamasını gösteremez. Dolayısıyla normatif ilkelerin temellendirme ve uygulamasına ilişkin ortaya çıkan bu sorunu Habermas, etiği bütünleyen bir hukuk anlayışı ve yöntemi temelinde aşmaya çalışır.

Söylem-etigi, ahlaki ilke ve normların gerekçelendirilmelerine yönelik ödev ahlakı ve yararçı anlayışta ortaya çıkan sorunları, dilsel iletişimin öznelerarasılığında ortaya konulan uzlaşma yönelimli pratik söylem temelinde aşmaya çalışır. Buna göre, Kantçı ahlak, kendi kendinde yasama yetkisine sahip olarak eyleminin ilkesini genel bir yasa olarak koyabilen bireyselliğin, biçimsel ve evrensel ilkelerinin içeriğini gösterememekte; dolayısıyla tikel ilgi ve yönelimleri dışlayıcı bir tutum takınmaktadır. Diğer yandan, yararçı ahlak, öz-çıkarcı ve koruma duygusu temelinde eyleyen bireyselliğin, kendi ilgi ve yönelimlerini dikkate alan ilkelerinin, bütün bireyler için geçerli olabilmesinin koşullarını ortaya koyamamaktadır. Dolayısıyla ahlak ilkelerinin temellendirme ve uygulamasına ilişkin evrensel ve bağlamsal, diğer deyişle biçimsel ve içeriksel açıdan ortaya çıkan bu sorun, *telos* olarak dilin kendinde öngörülen uzlaşsallık ve varsayılan pragmatik koşullar temelinde çözülebilecektir. Ancak, çözümün temeli olarak öngörülen dil ya da konuşma yetisi, fiziksel, biyolojik, zihinsel, bireysel ve toplumsal süreçleri içeren karmaşık yapısı nedeniyle, bütün bireyleri kuşatan aşkınsal bir temel ya da dayanak noktası olarak belirlenemez. Bu nedenle de bireylerin, ahlaki-pratik sorunların çözümüne ilişkin yürütecekleri bir argümantasyonda, dilin kendinde varsayılan bir uzlaşmadan hareketle doğrudan görüş birliğine ulaşmaları beklenemez. Gündelik yaşamda ortaya çıkan etkileşim ve iletişim ilişkileri, salt rasyonel uzlaşmalar biçiminde değil, aynı zamanda duygu, istek ve çıkarlara bağlı anlaşmazlıklar ve çatışmalar biçiminde de ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, pratik söylem, konuşma

ve eyleme yeteneğine ve belirli bir ahlaki bilince sahip olası kişileri söylem tarafları olarak kabul ettiğinden, bu nitelikleri taşımayanlara karşı dışlayıcı bir tutum takınmaktadır.

Söylem-etigi, her bir kişinin ilgi ve yönelimini dikkate genelleştirilebilir ilkeyi, uzlaşımli iletişimsel eylem temelinde biçimlenen rasyonel bir söylem, yani argümantasyon sürecinde elde etmeye çalışır. Bu anlamda, söylem-etiksel ahlak anlayışı, genel bir yasa olması istenilen eylemin maksim ya da ilkesini, tarafsız ahlaki bakış açısına sahip bütün ilgililerin ya da Benlerin katıldığı pratik söylemin denetim ve onayına tabi tutar. Buna göre, içeriksel olarak, her bir kişinin ilgi ve yöneliminin dikkate alan; biçimsel olarak ise, herkesçe onaylanan ilkeler geçerli ve de doğru kabul edilir. Böyle bir uzlaşımın olanaklılığı, eşit katılım ve ifade hakkına sahip söyleme katılan her bir kişinin, karşılıklı tanınma ve bakışımli ilgiler temelinde bir başkasının konumuna yerleşmesiyle açığa çıkan dayanışma duygusuyla öngörülür. Ancak, tikel ilgi ve yönelimlerce belirlenmiş bir toplumsal yapıda bireylerin her birinin böylesi bir dayanışmacı duygu ve rasyonel tutumu gösterebilmeleri zor olacaktır. Diğer yandan, söyleme katılanlardan talep edilen tarafsızlık tutumu, tikel ilgi ve yönelimlerin söyleme dahil edilmesini zorlaştıracaktır. Ayrıca, olgusal yaşam-dünyasında ortaya çıkan ahlaki-pratik sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, salt dilsel uzlaşımın öznelarasılığında biçimlenen rasyonelliğe bağlı bir ahlak anlayışı ve yöntemi çerçevesinde ortaya konulan geçerli ilke ve kurallarla bir çözüm sağlanabileceği kabulü, çok gerçekçi görünmeyecektir.

Kaynakça

- Brumlik, M. (1986) "Über die Ansprüche Ungeborener und Unmündiger. Wie advokatorisch ist die diskursive Ethik?", *Moralität und Sittlichkeit Das Problem Hegels und die Diskursethik Herausgegeben von Wolfgang Khulmann*, Shurkamp Verlag Frankfurt am Main.
- Gottschalk, N. (1999) *Diskursethik*, Wissenschaftlice Arbeit zur Erlangung des Dr. Phil., Universität Stuttgart.
- Habermas, J. (1991) *Erläuterung zur Diskursethik*, Shurkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Habermas, J. (2001) *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Habermas, J. (1983) *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Shurkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Habermas, J. (2009) *Rationalität- und Sprachtheorie*, Shurkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Habermas, J. (2009) *Sprachtheoretische Grundlegung der Soziologie*, Shurkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Hegel, G. W. F. (1976) *Bütün Yapıları (Seçmeler)*, Çev. Hüseyin Demirhan, Ankara: Onur Yayınları.
- Honeth, A. (1986) "Diskursethik und implizierter Gerechtigkeitskonzept. Eine Diskussionsbemerkung", *Moralität und Sittlichkeit Das Problem Hegels und die Diskursethik Herausgegeben von Wolfgang Khulmann*, Shurkamp Verlag, Frankfurt Main.
- Park, G.-Y. (2001) *Freiheit, Anerkennung Und Diskurs*, Verlag Köninghausen & Neumann GmbH, Würzburg.
- Tugendhat, E. (1984) *Probleme der Ethik*, Philipp Reclam jun., GmbH & Co., Stuttgart.